

досягнення більш високого рівня сформованості дослідницьких умінь майбутніх учителів початкової школи у процесі проектної діяльності.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження вбачаємо в розробці та впровадженні спецкурсу “Технологія проектування в початковій школі”, який дасть змогу сформулювати цілісне уявлення про проектну діяльність, розвивати дослідницькі уміння у процесі виконання та розробки проектів.

Література

1. Балл Г.А. Теория учебных задач. Психолого-педагогический аспект. – М.: Педагогика. 1990. – 194 с.
2. Державна національна програма “Освіта (“Україна XXI століття”)”. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=896-93-%EF>.
3. Матушинский Г.У., Фролов А.Г. Проектирование моделей подготовки к профессиональной деятельности преподавателей высшей школы / Г.У. Матушинский, А.Г. Фролов // Educational Technology and Society. – 2000. – №3 (4). – р.183–192
4. Педагогика: Большая современная энциклопедия [сост. Е.С. Рапацевич]. – Мн.: “Современное слово”, 2005. – С. 323.
5. Пікельна В.С. Нова модель управління школою / В. С. Пікельна // Рідна школа. – 1992. – № 11–12. – С. 80–82.
6. Словник іншомовних слів / [за ред. О.С. Мельничука]. – К.: УРЕ, 1974. – 775 с.
7. Суходольский Г.В. Математические методы в психологии / Г.В. Суходольский. – Х: Гуманитарный центр, 2004. – 284 с.
8. Штоф В.А. Моделирование и философия / В.А. Штоф. – М., 1986. – 269 с.

ТАРАН І.В.

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПОНЯТТЯ “ГНУЧКІСТЬ” В ОСВІТІ

У сучасних умовах в суспільстві існує потреба в освічених індивідах, здатних до світоглядного вибору й компетентної професійної дії, зумовила появу нових цілей і цінностей в освіті. Одним з провідних напрямів сучасної освіти стає виховання особи, здатної до саморозвитку, самостійного й відповідального прийняття рішень, діяти адекватно ситуації і власним моральним принципам. Система вищої освіти висуває особливі вимоги до особистості й діяльності педагога, що спрямована підготувати фахівців високого рівня, здатних у подальшому до професійного самовдосконалення, інноваційного перетворення навчально-виховного процесу в початковій школі.

Сучасний учитель початкових класів повинен бути не тільки носієм знань, а й уміти їх застосовувати в нестандартних, нетипових ситуаціях у професійній діяльності. Від якості знань, які надає вища школа студентам, залежить, наскільки успішно майбутні фахівці зможуть застосову-

вати їх у своїй професійній діяльності. Однією з якостей формування знань студентів є гнучкість знань, що виявляється в швидкості знаходження варіативних способів при зміні ситуації. Чим більше варіантів ситуації, що вимагають знаходження нового способу застосування знань та чим швидше студент знаходить цей спосіб, тим більш гнучкі знання.

Теоретичний аналіз праць С. Архангельського, В. Гінецинського, В. Гриньової, В. Краєвського, С. Кримського, В. Ледньова, В. Лекторського, І. Лернера, В. Лозової, М. Скаткіна, А. Троцько дав змогу зробити висновок, що наукова категорія знань має широкий спектр значень. Однак науковці не розглядають проблему формування окремих якостей педагогічних знань.

Відсутність на сьогодні в педагогічних вищих навчальних закладах розробленої системи формування гнучкості знань у студентів у процесі оволодіння педагогічними дисциплінами ускладнює можливість отримання інформації як про процес освоєння, так і про процес професійного підготовки майбутнього фахівця в цілому.

Мета статті – проаналізувати сутність поняття “гнучкість”, “гнучкість мислення”; розглянути основні компоненти гнучкості мислення.

У педагогічній літературі існують різні підходи до визначення поняття “гнучкість”.

У довідковій літературі якості знань виявляються в результаті багатоаспектного аналізу засвоєння й застосування знань людиною в різних видах діяльності. І. Лернер, В. Краєвський розглядали такі якості знань:

1. *Повнота* знань студента визначається кількістю всіх знань про об’єкт, що вивчається, передбачених програмою.

2. *Глибину* знання характеризує число усвідомлених істотних зв’язків даного знання з іншими, що з ним співвідносяться.

3. *Оперативність* знань передбачає готовність і вміння студента застосовувати їх у схожих ситуаціях.

4. *Гнучкість* знань виявляється у швидкості знаходження способів його застосування при зміні ситуації. Показником гнучкості знання є також здатність запропонувати декілька способів його застосування для однієї й тієї самої ситуації.

5. *Конкретність* і *узагальненість* виявляються в розкритті конкретних проявів узагальненого знання та в здатності підводити конкретні знання під узагальнені. Узагальнене знання завжди передбачає наявність конкретних знань.

6. *Систематичність* знань передбачає усвідомлення складу деякої сукупності знань, їх ієрархії та послідовності, тобто усвідомлення одних знань як базових для інших [6].

Особливості гнучкості мислення в сучасній психології досліджували Дж. Гілфорд, П. Торренс, М. Акімова, І. Борзенкова, Т. Галич та ін. Зарубіжні дослідники визначають відмінною особливістю поняття гнучкість використання двох термінів: *flexibility* – власне гнучкість, *variability* – варіабельність, багатосторонність.

Л. Вассерман і М. Берєбін вважають, що феномен психічної гнучкості відіграє важливу роль у механізмах професійної дезадаптації.

К. Шайє визначає, що гнучкість розглядається як здатність відмовитися від наявного способу дії на користь іншого та як швидкий перехід від одного класу предметів і явищ до іншого. У своєму дослідженні Л. Хаскелл, аналізуючи цю наукову категорію, встановив, що гнучкість розглядається як здатність особистості адаптуватися до неочікуваних змін.

Одже, зарубіжні дослідники вважають, що гнучкість залежить від особливостей ситуації.

У сучасних вітчизняних дослідженнях Ю. Кулюткін і Г. Сухобська дають змогу визначити, що є безпосередній зв'язок між загальною емоційною лабільністю, яка виявляється в темпераменті, характері особистості, і стилем діяльності (гнучкість, рухливість).

Багато авторів для позначення гнучкості використовують інші терміни: Т. Кудрявцев визначає її як “уміння переключатись”, В. Зикова називає її “рухливістю”, А. Шеварьов – “динамічністю”.

В. Петровський розглядає особистісну гнучкість як загальнопсихологічну характеристику індивіда, що пов'язана зі змінами індивідуальних параметрів діяльності, з рухливістю нервових процесів. Автор встановив, що підвищення гнучкості мислення учнів може бути варіативним за умови наявності гнучкості в учителя.

Р. Бендлер, Д. Гриндер зазначали, що на практиці вчитель повинен мати гнучкість у поведінці, яка включає безліч реакцій поведінки. Майбутній учитель повинен уміти думати, тобто організувати взаємозв'язок минулих і справжніх подій; критично ставитися до іншого аспекту розвитку наших суспільств; уміти протистояти невпевненості й складності; займати позицію в дискусіях і відстоювати свою власну думку; бачити важливість політичного й економічного оточення, в якому проходить навчання та робота; оцінювати соціальні звички, пов'язані зі здоров'ям, споживанням, а також з оточенням, навколишнім середовищем; уміти оцінювати витвори мистецтва й літератури.

Найбільша зміна особистісних характеристик (гнучкість, ригідність) відбувається в представників професії “людина – людина”, насамперед, у педагогів.

К. Абульханова-Славська дотримується точки зору про тісний взаємозв'язок і взаємовплив професії та життєвого шляху, вона розглядає професійне самовизначення особистості як найважливіший фактор – реалізацію особистісної перспективи.

Професійний розвиток учителя розуміється як зростання, становлення, інтеграція й реалізація в педагогічному процесі професійно значущих особистісних якостей і здатностей, професійних знань та вмінь, якісне перетворення вчителем свого внутрішнього світу, тобто творчої самореалізації в професії.

Професійний розвиток майбутнього вчителя відбувається через привласнення цінностей майбутньої професії. Вони виступають основою фор-

мування ціннісно-професійної позиції, яка регулює процес вирішення професійних завдань.

З боку особистісного підходу професійний розвиток у своїх дослідженнях розглядає Е. Галицьких. На її думку, етапам професійного становлення відповідають “фази” розвитку особистості майбутнього вчителя, що входить у нове середовище педагогічного вищого навчального закладу:

- *адаптація* – освоєння цінностей і норм педагогічної культури, оволодіння засобами та формами діяльності;
- *індивідуалізація* – індивідуальність особистості майбутнього вчителя, самовизначення у професії, знаходження особистісного значення майбутньої професійної діяльності;
- *інтеграція* – професійна самореалізація в контексті педагогічної реальності.

Ми вважаємо, що цей підхід дає змогу визначити зміни майбутнього вчителя на різних етапах професійного становлення.

Дослідження, які були проведені Л. Мітіною, надає можливість визначити характеристики праці вчителя:

- педагогічну спрямованість;
- педагогічну компетентність;
- педагогічну гнучкість.

Вони є інтегральними характеристиками особистості вчителя, що зумовлюють ефективність педагогічної праці. Педагогічна діяльність вимагає від викладача вміння знаходити оптимальні рішення, бути педагогічно гнучким.

Гнучкість, на думку Л. Мітіної, – це різноманітність і адекватність дій, що виявляються як у зовнішніх формах активності, так і у внутрішніх (психічних).

Структура педагогічної гнучкості включає такі види: інтелектуальну, емоційну, поведінкову, що в професійній діяльності взаємозв’язані.

Проблеми поведінки вивчали Т. Андреева, А. Бодальов, Ф. Гоноболін, Н. Кузьміна, О. Щербаков та ін. Вони вказують на вміння педагога змінювати поведінку залежно від ситуацій та обставин, тобто виявляти поведінкову гнучкість.

Однією з головних причин, що породжують труднощі в професійній діяльності вчителя, є недостатня сформованість умінь саморегуляції в різних аспектах його особистісного розвитку. М. Бурно вважав, що головну роль у розвитку творчих здібностей відіграє гнучкість, яка дає змогу змінити тактику й нормалізувати поведінку.

Поведінкова гнучкість формується й розвивається разом з удосконалюванням системи саморегуляції в цілому і її окремих компонентів. М. Бурно вважає, що головну роль у розвитку творчих здібностей відіграє гнучкість, що дає змогу змінити тактику й нормалізувати поведінку.

Відзначимо, що мова йде про розуміння системи саморегуляції як сукупності компонентів, що взаємодіють: визначення мети діяльності, ана-

лізу й виявлення значущих умов, вибору кращого способу й послідовності дій, оцінки результатів і їх корекції [4].

І. Калмикова визначає гнучкість або “динамічність” як вирішення суперечностей між актуалізованими знаннями й вимогами проблемної ситуації, оригінальність рішень, їх своєрідність.

Так, Л. Мітіна під гнучкістю, пластичністю поведінки розуміє здатність учителя відмовлятися від невідповідних ситуацій і завдань, способів поведінки, засобів діяльності й розробляти або приймати нові, оригінальні підходи до проблемної ситуації [2].

Теоретичному аналізу праць з проблеми вивчення емоційної сфери вчителя присвячено значну кількість праць науковців (Л. Аболін, О. Дашкевич, Ю. Кулюткін, В. Мерлін, А. Прохоров, Г. Сухобська та ін.).

О. Асмаковець, Л. Мітіна визначають, що емоційна гнучкість учителя є поєднанням особистісних якостей, що об’єднані в такі блоки:

– *емоційна стійкість* – задоволеність у житті, відсутність схильності до переживання гніву, відсутність схильності до переживання страху, парціальна емоційна стійкість;

– *позитивна емоційна експресивність* – схильність до переживання радощів, спонтанність прояву своїх станів [3].

У вітчизняну психологію Н. Менчинською було введено поняття “гнучкість мислення”, що виявляється в доцільній варіативності способів дій, у легкості переходу від однієї дії до іншого, подоланні інерції попередньої дії, формуванні зворотних зв’язків, свободі вибору, створення відповідних умов, завдань, гіпотез.

На підставі аналізу досліджень Н. Менчинської ми розглядаємо гнучкість не тільки як уміння переходити від однієї дії до іншої, а й як можливість багатопланового відображення умов завдання, що істотно розширює характеристику гнучкості. Виділено такі характеристики гнучкості мислення:

– підхід до завдання як до проблеми, варіативність способів дії;

– легкість переходу знань або навичок і їх систем відповідно до умов, що змінилися;

– здатність переключатися з одного способу дії на інший.

В. Крутецький визначає гнучкість як компонент математичних здібностей, що впливає з основних характеристик математичного мислення. На думку науковця, гнучкість мислення виражається в легкому й вільному перемиканні з однієї розумової операції на якісно іншу, різноманітні аспекти у підході до вирішення завдань, свободі від впливу шаблонних і трафаретних способів вирішення, що скоує, легкості перебудови схем мислення і схем дії, що склалися. Аналіз наукових досліджень дає підставу стверджувати про необхідність розвитку гнучкості мислення, наявності в суб’єкта певних знань, оволодіння ним способами дій, системами розумових операцій.

С. Рубінштейн приділяє велику увагу здатності розглядати проблему в новому її вигляді з різних точок зору, співвідносити з раніше за-

своєними знаннями, підводити до розуміння гнучкості розумової діяльності як можливості багатопланового відображення початкових умов завдання суб'єктом, що дає змогу виділити властивості, зв'язки об'єктів, змінити функціональні співвідношення елементів ситуації.

У дослідженнях А. Матюшкіна, Я. Пономарьова, Ю. Кулюткіна, Г. Сухобської визначено компоненти творчого мислення, що є показниками прояву гнучкості мислення:

- уміння бачити проблему в звичайних умовах;
- уміння відмовитись від гіпотези, яка правильна;
- уміння знаходити нові зв'язки й відносини між об'єктами;
- уміння створювати нові способи дії або творчо використовувати раніше засвоєні.

Таким чином, під гнучкістю мислення ми розуміємо процесуальну властивість інтелекту, що забезпечує його операційну діяльність, яка характеризується наявністю в суб'єкта певних знань, способів дій, системи розумових операцій.

Висновки. Отже, у статті проаналізовано сутність поняття “гнучкість”, “гнучкість мислення”; розглянуто основні компоненти визначення цих понять. Провідним завданням вищої школи є формування в майбутніх учителів гнучкості мислення, що сприяє розвитку вмінь знаходити оптимальні рішення, бути педагогічно гнучким. На підставі всього вищесказаного можна зробити висновок, що педагогічна гнучкість як здатність учителя включає вміння відмовлятися від невідповідних ситуацій і завдань, способів поведінки, засобів діяльності й розробляти або приймати нові, оригінальні підходи до проблемної ситуації.

Література

1. Кудрявцев Т.В. Исследование психологических особенностей профессионального становления / Т.В. Кудрявцев. – М., 1988.
2. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал / Л.М. Митина. – М., 1994.
3. Митина Л.М. Эмоциональная гибкость учителя: психологическое содержание, диагностика, коррекция / Л.М. Митина, Е.С. Асмаковец. – М., 2001.
4. Осницкий А.К. Психология самостоятельности / А.К. Осницкий. – М. ; Нальчик, 1996.
5. Педагогический энциклопедический словарь / [гл. ред. Б.М. Бим-Бад ; редкол. : М.М. Безруких, В.А. Болотов и др.]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2008. – 528 с.
6. Качество знаний учащихся и пути его совершенствования / [под ред. М.Н. Скаткина, В.В. Краевского]. – М. : Педагогика, 1978. – 208 с.